A close-up portrait of Jane Goodall, an elderly woman with short, wavy grey hair, wearing a blue turtleneck sweater. She is resting her chin on her clasped hands, looking thoughtfully towards the camera. The background is a plain, light-colored wall.

**DŮVOD
K NADĚJI**

MOJE CESTA ŽIVOTEM

Jane Goodallová

a PHILLIP BERMAN

KAZDA

9. KAPITOLA

Předzvěst války

Fascinovalo mě a děsilo zároveň, že šimpanzi projevují nevraživé teritoriální chování, jež není nepodobné jistým formám primitivní války mezi lidmi. Vždy jsem se domnívala, že válčit dokážou jen lidé. Záznamy o válečných konfliktech se objevily již v prvních písemných pramenech; dalo by se říci, že válečné choutky jsou obecnou charakteristikou lidských společností. Ke střetům docházelo z celé řady důvodů, včetně těch ideologických, podmíněných kulturními a intelektuálními rozdíly. Když nic jiného, plnily ekologickou funkci: zajišťovaly vítězi životní prostor a dostatečné zdroje. Do jisté míry také redukovaly populaci a snižovaly tak počet lidí, jež si dělali nárok na přírodní zdroje.

Navíc, jak upozornil Darwin, v prehistorické době války jistě vyvíjely značný selektivní tlak na rozvoj stále propracovanější spolupráce mezi jednotlivci uvnitř skupiny, právě proto, že šlo o střety mezi skupinami spíše než mezi jednotlivci. Zásadní roli patrně hrály i komunikační dovednosti. Největší výhodou ze všech představovala schopnost mluvit. Inteligence, odvaha i altruismus se pravděpodobně vysoce cenily a nejlepší válečníci měli ve srovnání se zbabělci a méně šikovnými členy skupiny nejspíš více žen

a více potomků. Zmíněný proces nabýval na intenzitě, neboť čím větší inteligencí, spoluprací a odvahou skupina oplývala, tím větší nároky vůči nepříteli vznášela. Ve skutečnosti někteří z vědců zastávali názor, že válčení mohlo představovat hlavní evoluční tlak, díky němuž mezi lidským mozkem a mozkem našich nejbližších žijících příbuzných, mozkem lidoopů, vznikl tak velký rozdíl. Celé tlupy hominidů nedokázaly kvůli méně vyvinutému mozku vyhrát válku, a tudíž byly vyhlazeny.

U prvních lidí měl velký mozek jistě velkou výhodu. Lidský mozek se od mozku šimpanze liší tolik, že paleontologové několik let pátrali po kosterních pozůstatcích, které by dokázaly, že existuje zkamenělý článek mezi člověkem a lidoopem. Tento takzvaný „chybějící článek“ představují různé velikosti nikdy nenalezených lebek s různě velkými mozky, z nichž každý byl složitější než ten předcházející. Je velká škoda, že jsou pro vědu navždy ztraceny. Našlo se jen několik nejasných otisků zkamenělých lebek.

Řekne-li se válka, vždy si představíme přesouvající se armády, hrůzu nahánějící střety mezi muži na koních, pochodující pěšáky, obrněné džípy a tanky, letící stíhačky a bombardéry a nejhorší scénář představuje tlačítko, jehož stisknutím lze během chvíle zničit celé státy.

V lidské společnosti se války vedou mezi zeměmi a mezi frakcemi uvnitř států – revoluce a občanské války patří mezi nejsurovější konflikty.

Čtyřletou válku šimpanzů v Gombe samozřejmě nelze poměřovat s válčením lidí, přesto je zřejmé, že šimpanzi stanuli na samém prahu jinak zcela výlučně lidské vymoženosti. Koneckonců ani v lidské historii se obrovská koncentrace lidí a zbraní na zcela rozvinuté úrovni neobjevila přes noc. Podobně jako veškerý lidský kulturní pokrok se válčení rozvíjelo v průběhu staletí od začátků

podobných agresivitě, již lze pozorovat mezi šimpanzi, až k plně organizovaným střetům armád, jak je známe dnes. Na světě dosud žijí kmeny původních obyvatel, jejichž způsob válčení se zase tolik neliší od způsobu, který šimpanzi používali v Gombe v době čtyřleté války – úderné skupiny se vplížily na území cizí vesnice, aby tam zabíjely a ničily majetek.

Zatímco válka, jak ji vedou lidé, je kulturní fenomén daný vývojem, jisté prvotní formy válčení již musely existovat u našich pradávných předků, aby daly vzniknout skutečnému válčení. Mezi nejdůležitější dávné předchůdce válečných konfliktů patřila spolupráce při hájení života, při lovu, obraně teritoria a používání zbraní. Náleží sem také schopnost plánovat spolupráci. U dávných předků se již určitě objevil strach a nenávisť vůči cizincům, jež se projevovaly ve formě agresivního útoku. Šimpanzi v Gombe již těmito kvalitami více či méně disponovali.

U šimpanzů šlo především o agresivní teritoriální chování. Nejenže chránili své území před nájezdy „cizinců“ čili jednotlivců obou pohlaví (s výjimkou dospívajících samic) ze sousedních komunit, ale také aktivně hlídkovali na hranicích svého teritoria a alespoň jednou týdně sledovali pohyb svých sousedů na hranicích obou území. A nejenže bránili své teritorium, ale občas je dokonce rozšířili na úkor slabšího souseda. Nejpravděpodobnější příčinou čtyřleté války v Gombe byla frustrace kasakelských samců, jimž bylo upřeno právo pohybovat se v oblasti, ve které se dříve volně toulali, ale kterou si zabrala tlupa, jež se od té jejich oddělila.

Bylo též nabíledni, že u některých samců, zejména těch mladších, konflikty mezi komunitami vzbuzovaly obrovské vzrušení. Navzdory riziku se dospívající samci občas potichu přikradli k hranici teritoria, aby sledovali „nepřítele“, přestože se zbylí členové „hlídky“ mezitím stáhli na svoje území. Fascinace tímto

typem nebezpečí mohla sehrát zásadní úlohu při vzniku fenoménu války u lidí. Usmrcení dospělého jedince téhož druhu není u savců běžné, neboť takové útoky jsou pro jejich pachatele potenciálně nebezpečné. Vždy bylo nutné válečníky povzbuzovat: velebit jejich úlohu, odsuzovat zbabělost, nabízet vysoké odměny za statečnost a oceňovat bojové dovednosti na bitevním poli a podobně. Vycvičit vojáky bylo mnohem snazší, pokud v sobě měli zakódovanou agresi jako něco přitažlivého, obzvláště agresi namířenou proti svým sousedům. Nejspíš to tak opravdu funguje. Všichni mužští příslušníci mojí rodiny v obou světových válkách spěchali ke své jednotce, když zazněl zvuk polnice. Derek nebyl v době vyhlášení války plnoletý; prošel všemi možnými tréninkovými centry pro letce, dokud nenašel takové, kde nebyli úředníci tak přísní. Víme až moc dobře, nakolik nás fascinuje smrt a utrpení. Ve středověké Anglii patřily veřejné popravy oběšením mezi nejoblíbenější události.

V srpnu 1997, kdy píšu tuto kapitolu, čtu v novinách, že se v západním Teheránu shromáždilo deset tisíc lidí, aby přihlíželi popravě muže usvědčeného ze znásilnění. Pozorně ho sledovali s oprátkou kolem krku, jak ho jeřáb vyzdvihl do vzduchu vysoko nad jejich hlavy. Kopal nohama a škubal sebou stále méně, dokud se neudusil. Při automobilových závodech se největší množství diváků postaví k těm nejnebezpečnějším zatáčkám. Při dostizích jsou nejpopulárnější překážky, kde je největší pravděpodobnost, že kůň spadne. U obzvláště těžkých dopravních nehod se v protisměru tvoří na míle dlouhé dopravní zácpy částečně i proto, že každý zpomalí, aby se mohl podívat. Děje se to samozřejmě proto, že jde o něco nevšedního a spousta lidí, kteří vedou fádni život, vycítí příležitost se na chvíli z nudy vytrhnout. Ze stejného důvodu je násilí v televizi, v novinách a časopisech považováno za zajímavé.

Toto je jedna z nejdůležitějších skutečností týkající se lidského chování ve vztahu k válčení a jiným projevům násilí proti příslušníkům vlastního druhu: díky kulturní evoluci vznikla pseudospeciace. Jednoduše řečeno, pseudospeciace umožňuje předávat chování, jež si jedinec osvojil, z jedné generace na druhou uvnitř určité skupiny lidí. Postupem času se tento proces stane součástí kolektivní kultury (dá vzniknout zvykům a tradicím) v rámci skupiny. Pseudospeciace (mám raději termín kulturní speciace) znamená, že členové jedné skupiny (členské skupiny) mohou sebe sama nejenom vnímat jako jedince odlišné od lidí jiné skupiny (nečlenské skupiny), ale také se odlišně chovat k jednotlivým lidem ve své a v cizí skupině. V extrémní formě vede speciace k odlidštění jednotlivců stojících mimo danou skupinu. Může se dokonce stát, že příslušníci nečlenské skupiny jsou považováni téměř za příslušníky jiného druhu. Příslušníci členské skupiny přicházejí o zábrany a uvnitř jejich skupiny přestávají fungovat společenské sankce. Otevře se možnost zasáhnout proti „těm ostatním“ přímo, která se ve vlastní skupině netoleruje. Otroctví a mučení jsou na jednom konci, zesměšňování a ostrakizace na tom druhém.

Šimpanzi v Gombe přesvědčivě ukazují na předstupně kulturní speciace. Mají silně vyvinutý smysl pro sounáležitost. Jasně rozlišují mezi jedinci, kteří patří do tlupy, a mezi těmi, kteří do ní nepatří. Mláďata samic, jež do skupiny patří, se těší ochraně, zatímco potomkům samic, které nejsou ze stejné komunity, hrozí zabití. Tento smysl pro sounáležitost je daleko rozvinutější, nejde pouze o xenofobii. Mezi členy kahamské komunity před odštěpením panovaly blízké a přátelské vztahy, někteří z nich s agresory vyrostli, společně se toulali a krmili, hráli si, čistili si vzájemně srst a spali pohromadě. Po rozdělení na dvě tlupy to vypadalo, jako by členové kahamské tlupy přišli o své právo, aby se s nimi zacházelo

jako s rovnocennými členy skupiny – místo toho se k nim původní tlupa začala chovat jako k cizincům. A stejně jako občanské války ve společenství lidí způsobí šok i u šimpanzů útoky proti těm, kteří byli ještě nedávno přáteli, překvapí. Všechny útoky byly surové, ale nejhorší ze všech byl ten, jehož terčem se stal můj starý kamarád Goliáš. Ten z nepochopitelných důvodů spojil svůj osud s jižní tlupou. Byl starší, vyzáblý a křehký a naprosto neškodný. Zoufale hledal úkryt před útočníky. Když ho našli, snažil se stulit v hustém podrostu. Začal naříkat, když ho vytáhli ven. Pět dospělých samců, kteří mu dříve dělali společnost při vzájemném vískání, ho napadlo. Jeden dospívající samec využil každou příležitost, aby si přisadil – aby Goliášovi uštědřil pár úderů. Ječel při tom nadšením. Útok trval osmnáct minut. Osmnáct minut ho bili, kousali a vláčeli po zemi. A snažili se mu ukroutit jednu nohu. Když se opilí vzrušením stáhli, starý Goliáš se zkusil posadit, ale skácel se zpátky a chvěl se po celém těle. Následující týden jsme po něm pátrali, ale marně. Už jsme ho nikdy nespatriili.

Kasakelští samci při útocích na kahamské šimpanze tu a tam projevovali agresivní chování, které jsme nikdy nepozorovali při konfliktu uvnitř jejich vlastní komunity. Lze je ale zaznamenat při snaze rozložit a znemožnit útok velkých predátorů. Vedle bití, kopání a mlácení čelily nešťastné kahamské oběti také lámání kostí a odtrhávání kusů kůže. A jak jsme viděli u Goliáše, též pokusům ukroutit jednu z končetin. Gangy útočníků své oběti tloukly a vláčely po zemi. Jeden z agresorů dokonce pil krev své oběti. Protivníci zacházeli s kahamskými šimpanzi, jako by byli lovnou zvěří – naprosto zbaveni svého „šimpanství“.

Kulturní speciace dospěla v lidských společenstvích po celém světě bohužel daleko. Naše tendence vytvářet na základě výběru skupiny, z nichž vyloučíme jedince, kteří s námi nesdílejí etnický

původ, socioekonomické postavení, politické přesvědčení, náboženskou víru a podobně, bývají jednou z hlavních příčin válek, nepokojů, násilí gangů a dalších možných konfliktů. Lze vyjmenovat mnoho příkladů, kdy se vytváří uzavřená společnost, ze kterých jsou ostatní vyloučeni – ve městech a vesnicích, školách a v sousedství. Děti vytvářejí výlučné spolky velmi rychle, druží se spolu, podporují jeden druhého a distancují se od ostatních. Ti, kteří takový spolek vytvořili, dokážou být k outsiderům velmi krutí a mnoho obětí tím nesmírně trpí. Román Williama Goldinga *Pán much* je děsivý, protože víme, že děti, jež se ocitly ve správném (nebo spíše špatném) prostředí, se dokážou chovat barbarsky. V současnosti si můžeme všimnout kulturní speciace na příkladu hrůzného nárůstu gangů. Po celém světě existují skupiny podobné losangeleským gangům Crips a Bloods, jež mají své identifikační barvy, graffiti a další kulturní specifika. Jsou dobrým příkladem zla, jež povstalo z kulturní speciace v rámci našeho vlastního živočišného druhu.

Když jsem se na konci sedmdesátých let dvacátého století snažila pochopit souvislosti mezi agresivitou šimpanzů a násilím mezi lidmi, našla jsem mnoha důkazů o zlu, jež bylo výsledkem formování společností začleněných a naproti tomu vyčleněných lidí napříč národy světa. Existovala nenávist založená na etnických, politických a náboženských rozdílech ve Rwandě, v Burundi, Izraeli, Palestině, Kambodži, Severním Irsku, Angole a Somálsku. Genocida a etnické čistky vedly k zabití stovek a tisíců, ba i milionů lidí. V Německu vedl nástup jediného muže k moci k holokaustu, jednoznačně nejhrůznějšimu fenoménu naší doby, uvážíme-li jeho ohromný rozsah a pečlivě a chladnokrevně promyšlený monstrózní plán. Když se veřejnost dozvěděla o hrůzách Hitlerova vyhlazovacího programu, svět se zapřísahal, že se takový zločin proti lidskosti již nikdy nebude opakovat. Ale běda! Stalin v komunistickém Sovětském svazu

rázně zakročil proti individuální svobodě a tisíce lidí poslal na smrt coby zrádce a disidenty. Mao Ce-tungovy čistky vyhladily v Číně nesčetné tisíce nevinných lidí. Pol Pot v Kambodži provedl barbarickou genocidu vlastním způsobem.

Obzvláště mě šokovalo zjištění, v jakém rozsahu od začátku různé náboženské skupiny vnucovaly svou víru ostatním. Ohromující je počet válek, které se v dějinách vedly ve jménu náboženství. Takzvané svaté války, jež se vedly kvůli sporu, „čí Bůh je ten pravý“, vyústily v nepochopitelný rozsah utrpení, jež dopadlo na bezvěrce z rukou těch, kteří měli navrch. Příběhy o mučení během římsko-katolické španělské inkvizice tvořily nejděsivější učivo z dějepisu za mých školních let.

Je však také pravda, že jádrem učení velkých náboženských vůdců byla prosba, aby se lidé zřekli násilí, aby namísto vylučování lidí s jinou vírou takové lidi přijali mezi sebe. Ačkoli se mi nikdy nedostalo formálního teologického vzdělání, z knih, které jsem četla, a z kázání, jež jsem vyslechla – zejména od Trevora –, jsem pochopila, že Ježíš z Nazaretu vždy vnímal nebezpečí při získávání zasvěcenců. Celý život se snažil rozšiřovat okruh těch, jimž se dostalo jeho slitování, aby zahrnovalo lidi všech ras, všech vyznání, společenských vrstev, dokonce aby se týkalo Římanů, které všichni nenáviděli: „Milujte své nepřátele, žehnejte těm, jež vás proklínají, čiňte dobře těm, jež vás nenávidí, a modlete se za ty, kteří vám ubližují.“ Též nás nabádá: „Nesudte, abyste nebyli souzeni.“ Podobná slova, jež vyzývají k toleranci, lze samozřejmě nalézt i u východních náboženství.

Samozřejmě mě napadlo, že kulturní speciace po celou dobu mržala morální a duchovní růst lidstva. Bránila svobodě myšlení, omezovala ho, uvěznila nás uvnitř kultur, ve kterých jsme se narodili. A jestliže jsme se stali vězni svého vlastního kulturního

smýšlení, není divu, že všechny krásné myšlenky typu rodina, globální vesnice a sjednocení národů zůstaly jen v rovině rétoriky. Jistě potěší, že jsme alespoň pochopili, jak bychom měli chtít žít a jaké vztahy mezi lidmi bychom měli mít. Je jasné, že pokud zůstane jen u slov, rozkvět rasismu, fanatismu a pánbíčkářství stejně jako nenávisti, arogance a tyranie bude pokračovat. (Vlastně se tak děje doposud.)

Kulturní speciace zjevně představovala překážku pro světový mír. Dokud jsme přikládali stále větší důležitost příslušnosti ke své úzké skupině lidí namísto důležitosti žití v „globální vesnici“, podporovali jsme předsudky a nevědomost. Na snaze patřit do malé skupiny – do tlupy lovců a sběračů – a sdílet s ní mentalitu nebylo nic špatného. Patřit do takové společnosti skutečně přinášelo uspokojení, poskytovalo okruh přátel, jimž se dalo důvěřovat a na které bylo možné se spolehnout. Vnášelo to do duše klid. Nebezpečí nastalo, až když jsme začali kreslit ostrou linii, kopat příkop, zakládat minové pole mezi svojí skupinou a jinými skupinami, jež smýšlely jinak.

A tak jsem, ještě než skončila sedmdesátá léta dvacátého století, dospěla k názoru, že temná a zlá stránka lidské povahy je hluboce zakořeněná v naší dávné minulosti. V jistých souvislostech máme silné předpoklady k agresivnímu jednání. A ve stejných souvislostech – jedná-li se o žárlivost, zápolení o přístup k potravě, o teritorium a sexuálního partnera, o strach, odplatu a podobně – dojde k zažehnutí agrese u šimpanzů. Navíc jsem zjistila, že když se lidoopi rozzuří, mají podobné postoje a gesta – naparují se, mračí se, rozdávají rány, dokážou udeřit pěstí, kopou, škrábou, rvou za srst, pronásledují oběť. Házejí kameny a klacky. Není pochyb, že pokud by šimpanzi měli střelné zbraně a nože a věděli, jak je používat, zacházeli by s nimi stejně jako lidé.

Lidská agresivita je ale v jistém smyslu přece jen jiná. Na jednu stranu je možné, že šimpanzi mají jisté povědomí o bolesti, kterou svým obětem uštědřují. Pozorovali jsme ale, že na druhou stranu nebyli schopni krutosti, které se dopouštějí lidé. Jenom my působíme fyzickou a psychickou bolest jiným živým tvorům úmyslně, navzdory tomu, nebo dokonce právě proto, že víme, jaké utrpení to způsobuje. Došlo mi, že jenom my lidé jsme schopni zla. A na základě této schopnosti jsme si vytvořili celou škálu způsobů mučení. Různými způsoby týrání jsme v průběhu staletí přivodili bolest milionům dýchajících živoucích lidských bytostí. Tudíž je mi jasné, že lidská špatnost je nepoměrně horší než ta nejhorší agresivita u šimpanzů.

Znamená to nutně, že my lidé musíme navždy zůstat otroky svých zlovolných genů? Jistěže ne. Copak nejsme daleko lépe než jiní tvorové schopni, pokud bychom si to opravdu přáli, mít svou biologickou podstatu pod kontrolou? Nezdědili jsme snad stejnou měrou od primátů také svou nesobeckost a touhou vzájemně jeden o druhého pečovat?

Když nic jiného, tak mě zajímalo, co by nám studium šimpanzů mohlo prozradit o tom, kde má svoje kořeny láska.

10. KAPITOLA

Soucit a láska

Od začátku svého pobytu v Gombe jsem žasla nad přátelským chováním šimpanzů a jejich úsilím vychovávat své potomky. Těšilo mě sledovat, jak si při výchově počínají. Mírumilovnost uvnitř tlupy lze zaznamenat mnohem častěji než agresivní výpady. Skutečně je možné celé hodiny, ba celé dny, sledovat malou skupinu šimpanzů a nezpozorovat žádnou nevraživost. Jak jsem již popsala, i přátelští a mírumilovní jedinci jsou samozřejmě schopni chovat se násilně a projevovat se surově. Bitky mezi příslušníky stejné komunity však trvají málokdy déle než několik vteřin a šimpanzi si při šarvátkách málokdy způsobí nějaká zranění. Vztahy uvnitř skupiny jsou většinou uvolněné a přátelské a často jsme pozorovali, jak o sebe šimpanzi vzájemně pečují, pomáhají si, jeden druhému projevují soucit, obětují se. Zcela jistě lze mluvit o projevech lásky.

Šimpanzi intenzivně vyhledávají fyzický kontakt. Když se dva jedinci setkají po delším odloučení, nejspíš se obejmou a políbí. Zmocní-li se jich strach nebo je něco rozruší, snaží se rychle dotknout svého druha. Někdy se v objímání vysloveně vyžívají a líbají se s otevřenými ústy. Stejně intenzivní blaženost je ovládne, když se vzájemně poplácávají nebo se drží za ruce. Vzájemná pomoc

10. KAPITOLA

Soucit a láska

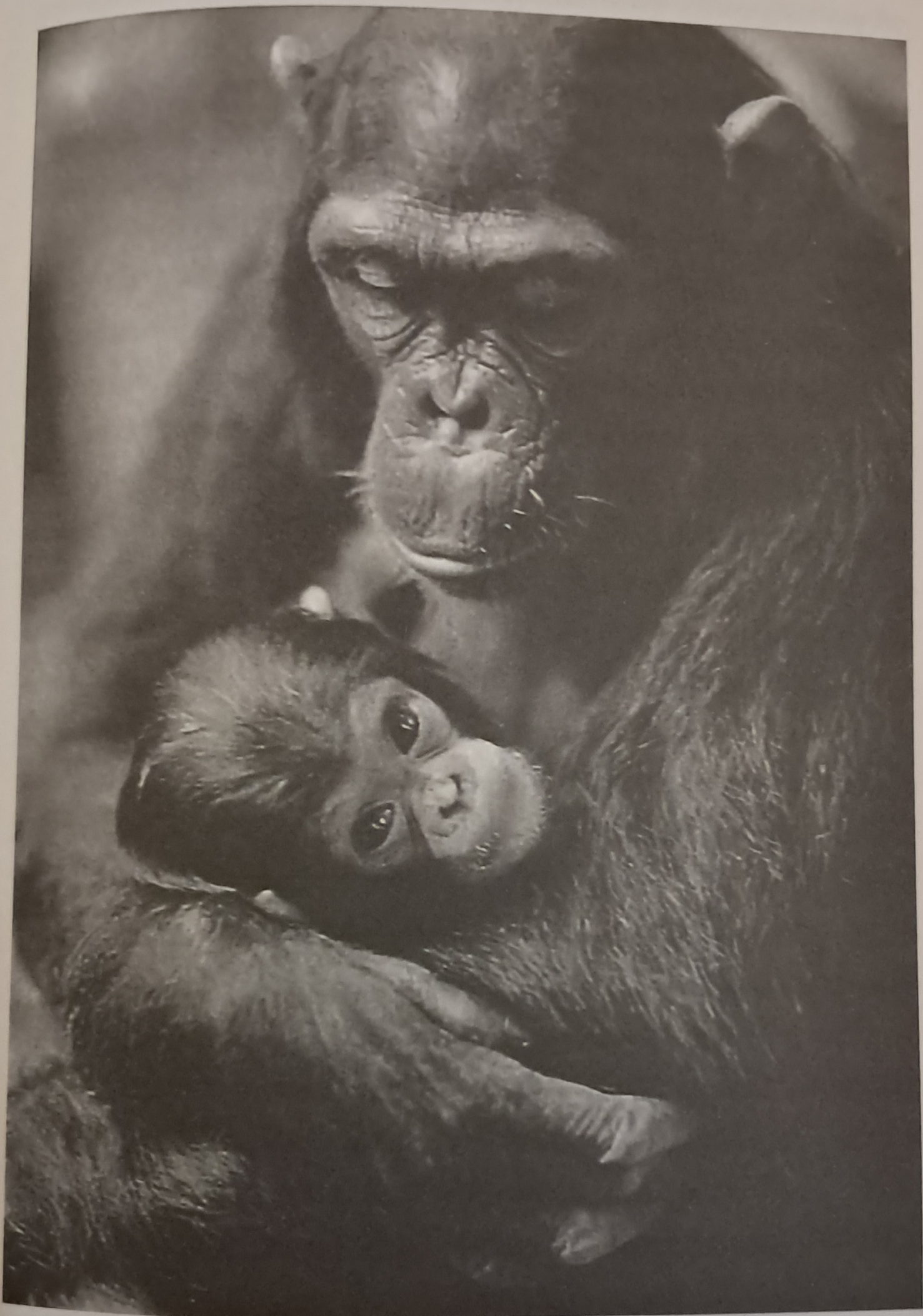
Od začátku svého pobytu v Gombe jsem žasla nad přátelským chováním šimpanzů a jejich úsilím vychovávat své potomky. Těšilo mě sledovat, jak si při výchově počínají. Mírumilovnost uvnitř tlupy lze zaznamenat mnohem častěji než agresivní výpady. Skutečně je možné celé hodiny, ba celé dny, sledovat malou skupinu šimpanzů a nezpozorovat žádnou nevraživost. Jak jsem již popsala, i přátelští a mírumilovní jedinci jsou samozřejmě schopni chovat se násilně a projevovat se surově. Bitky mezi příslušníky stejné komunity však trvají málokdy déle než několik vteřin a šimpanzi si při šarvátkách málokdy způsobí nějaká zranění. Vztahy uvnitř skupiny jsou většinou uvolněné a přátelské a často jsme pozorovali, jak o sebe šimpanzi vzájemně pečují, pomáhají si, jeden druhému projevují soucit, obětují se. Zcela jistě lze mluvit o projevech lásky.

Šimpanzi intenzivně vyhledávají fyzický kontakt. Když se dva jedinci setkají po delším odloučení, nejspíš se obejmou a políbí. Zmocní-li se jich strach nebo je něco rozruší, snaží se rychle dotknout svého druha. Někdy se v objímání vysloveně vyžívají a líbají se s otevřenými ústy. Stejně intenzivní blaženost je ovládne, když se vzájemně poplácávají nebo se drží za ruce. Vzájemná pomoc

při péči o srst pro ně představuje nejdůležitější způsob, jak udržet přátelství a utužit pošramocený vztah. Díky vískání udržují dospělí šimpanzi dlouho přátelský kontakt. Taková činnost může trvat i déle než hodinu, v průběhu níž oba jedinci jeden druhému prohlédávají každý centimetr těla laskavými prsty. Probírání srsti slouží ke zklidnění nervózních jedinců a napjatých vztahů. Matky často stejným způsobem uklidňují nepokojná nebo vystrašená mláďata. Při hraní nacházejí mladí šimpanzi dostatek příležitostí k tělesnému kontaktu – jeden druhého lechtají, při zápasení se v klubku rozpustile kutálejí. Veselé hry doprovází hlasité chechtání a mladí tak někdy strhnou ke hře i dospělé členy tlupy.

V průběhu let jsme v Gombe postupně zjišťovali, kdo s kým je ve složitém společenství šimpanzů spřízněn. Pochopili jsme, že vztahy mezi členy jedné rodiny jsou obzvlášť pevné a trvalé, a to nejen mezi matkami a jejich potomky, ale též mezi sourozenci. Spoustu jsem se toho dozvěděla, když jsem trávila celé hodiny ve společnosti Flo a její rodiny. Měla jsem možnost pozorovat, že vždy přispěchala na pomoc nejmladším mláďatům Flintovi a Fifi, ale snažila se pomáhat i starším synům Figanovi a Fabenovi. Po Flintově narození byla Fifi novým miminkem doslova posedlá. Hrála si s ním, kdykoli jí to matka dovolila, probírala mu srst a poponášela ho z místa na místo. Matce s miminkem dokázala skutečně pomáhat. Posléze jsem zjistila, že všichni mladí jsou novým přírůstkem okouzlení a potěšení a že takové vztahy přetrvávají léta. Z bratrů se v dospělosti stávají přátelé a tento vztah často přeroste ve spojenectví. Dojde-li ke konfliktu uvnitř společenství, jeden druhého brání – a stejně to funguje, když na bratra někdo zaútočí.

Sourozenecké vazby jsou v mnoha směrech přizpůsobivé. Jednoho dne devítiletá Pom vedla svou rodinu po lesní pěšině a náhle uviděla velkého stočeného hada. Vydala tiše varovný signál

Fannie a Fax

a vyšplhala rychle na strom. Její tříletý bratříček Prof, ještě trochu nejistý v chůzi, nevěnoval varování pozornost. Možná nepochopil smysl výstrahy, nebo ji prostě přeslechl. Krok za krokem se přibližoval k místu, kde had číhal, a Pam začala ve strachu cenit zuby a naježila srst. A náhle, jako by to už nemohla vydržet, se rychle spustila na zem, popadla Profa a vylezla s ním zpátky na strom.

Nejdojemnější historka je ta o sirotku Melovi a jeho dospívajícím ochránci Spindlovi. Mel osiřel, když mu bylo tři a čtvrt roku, a neměl sourozence, který by ho adoptoval. K našemu velkému překvapení (mysleli jsme si, že je odsouzen k smrti) ho přijal dvanáctiletý Spindle. Ačkoli všichni šimpanzi v Gombe část genů sdíleli, Spindle rozhodně nebyl Melovým blízkým příbuzným. Nicméně týdny plynuly a z těch dvou se stala nerozlučná dvojka. Spindle čekával na Mela, když zůstal pozadu, a nechal mládě, aby se mu vyšvihlo na záda. Dokonce mu dovoloval houpat se mu na břicho, jak je to běžné u matek – když se Mel bál nebo když právě přšelo. Co bylo nejdůležitější, Spindle přispěchal maličkému na pomoc, pokaždé když se v nadšení ze společnosti dospělých samců ocitnul příliš blízko. Dospělí obvykle takové vetřelce máchnutím odhodí stranou, a tak Spindle dělal, co mohl, aby Mela dostal mimo nebezpečí. Často to dopadlo tak, že ránu schytl on. Přátelství jim vydrželo celý rok a nebylo pochyb, že Spindle zachránil Melovi život. Proč se Spindle choval právě tímto způsobem – vzal na svá bedra péči o malé a neduživé mládě, které nebylo jeho příbuzným? Patrně se to nikdy nedozvíme, ale je zajímavé si uvědomit, že během epidemie, která připravila o život Melovu matku, zahynula i Spindlova staříčká matka. V běžných případech dvanáctiletý samec, ačkoli se bez problémů dokáže sám o sebe postarat, tráví ještě hodně času s matkou, zejména je-li v tu dobu na štíru s dospělými samci, případně pokud utrpěl zranění při rvačce. Je možné, že se po ztrátě matky

po Spindlově boku uvolnilo místo a že navázáním těsného vztahu s malým a závislým mládětem Spindle toto místo vyplnil? Je možné, že Spindle projevil to, čemu říkáme soucit? Nejspíš to bylo obojí.

V zoologických zahradách jsou šimpanzi zpravidla chováni ve výběžích obklopených vodním příkopem. Jelikož neumějí plavat, stává se, že šimpanz do vody spadne a utopí se. Jeden či více jedinců přispěchá na pomoc a snaží se oběti zachránit život. Takových nešťastných příhod se odehrálo mnoho. V jednom případě se zachránce vrhl do vody pro topící se mládě, jež ani nebylo jeho, a přišel o život.

Evoluční biologové nepovažují pomoc mezi členy jedné rodiny za projev obětování se. Všichni příbuzní ve větší či menší míře sdílejí společné geny. Vědci tudíž tvrdí, že při záchraně života jde v takovém případě o snahu uchovat co největší množství cenných genů. I když při záchranné akci přijde zachránce o život, jeho matka, sourozenci, případně záchránění potomci zajistí, že geny zachránce budou přeneseny do příštích generací. Takové chování tudíž biologové považují za sobecké v samém základu. A co když jedinec pomůže někomu, kdo nepatří mezi jeho příbuzné? Takový čin je vykládán jako příklad „recipročního altruismu“ – jedinec předpokládá, že dnes on pomůže svému společníkovi, který zase zítra pomůže jemu. Tato sociobiologická teorie může pomoci pochopit základní mechanismus evolučního procesu, nicméně je nebezpečně redukcionistická, jestliže ji použijeme pouze k vysvětlení lidského – nebo šimpanzího – chování. Na jedné straně můžeme stěží zapřít svoji biologickou podstatu a instinkty, na druhou stranu jsme po tisících letech uvěznění v procesu kulturní evoluce. Občas děláme něco, co žádným způsobem nedává naději, že naše geny přežijí do budoucnosti. Dokonce i biolog Richard Dawkins v rozhovoru pro *London Times* prohlásil: „Vidíme-li, že se někdo trápí a pláče, většina z nás

k dotyčnému přistoupí a obejmě ho, aby ho uklidnila. Je to reakce, ke které nás vyprovokuje silný impuls... a tak víme, že se můžeme povznést nad svoji darwinistickou minulost.“ Když se ho zeptali, jak je to možné, usmál se a řekl, že neví. Později mě napadlo, že tak jednoduché vysvětlení mluví samo za sebe.

Vzorci chování, kdy projevujeme péči, pomoc a snažíme se bližního uklidnit, se vyvinuly v průběhu tisíců let v rámci vztahů matka-dítě a v rámci rodinných vazeb. V takovém kontextu zjevně prospívají žijícím jedincům a zároveň jsou prospěšné ve smyslu evoluce. V průběhu tisíciletí tudíž došlo k pevnému zakódování těchto vzorců chování v genetické výbavě šimpanzů (a dalších vyšších, sociálně založených zvířat). A tak bychom očekávali, že se jedinec, který se neustále vzájemně ovlivňuje s blízkými společníky – hraje si s nimi, společně si udržují srst, přesouvají se spolu, krmí se a utužují vzájemné vztahy –, bude alespoň občas k takovým společníkům chovat jako k čestným členům rodiny. Logicky by potom mohl reagovat na trápení nebo potřeby těchto čestných členů stejně, jako by to byli jeho pokrevní příbuzní. Jinými slovy, k blízkému, ale nikoli pokrevně spřízněnému jedinci by mohl přistupovat jako ke členovi své rodiny.

Soucit a sebeobětování se v mnoha lidských kulturách vysoce cení. Dozvíme-li se, že někdo trpí, zarmoutí nás to – tím spíše, jedná-li se o blízkého člověka nebo příbuzného. Znepokojení dokážeme zmírnit jedině tím, že dotyčnému pomůžeme nebo se o to alespoň pokusíme. Potřebu pomoci v nouzi můžeme pocítit i v případě lidí, jež vůbec neznáme. Posíláme peníze či oblečení a také zdravotnický materiál do míst zasažených zemětřesením, uprchlíkům nebo jinak trpícím lidem ve všech koutech světa, jakmile se jejich volání o pomoc donese k našim uším. Děláme něco takového jen proto, aby nám ostatní za tak ušlechtilé chování zatleskali? Nebo

proto, že pohled na hladovějící děti či uprchlíky bez domova v nás vzbuzuje lítost, jež nás silně vyvádí z míry? Vyvolávají v nás pocit viny, jelikož my máme všeho dostatek a oni málo?

Neměli bychom dojít k závěru, že pokud je naší motivací k vykonání dobročinného skutku jen vidina společenského vzestupu či snaha zmírnit vlastní nepříjemné pocity, nejedná se o nic jiného než o čisté sobectví? Někdo bude tvrdit právě toto – a v některých případech to nejspíš tak bude. Já ale věřím, že to tak není. Že je dokonce nebezpečné přijmout redukcionistické tvrzení tohoto druhu, jež jen očerňuje nejšlechetnější rysy našeho druhu. Historie rezonuje příběhy o výjimečných a následováníhodných činech odvahy a sebeobětování. Proboha živého, jen to, že jsme celí nesví, zaslechneme-li volání o pomoc někoho, koho jsme nikdy neviděli, přece mluví za vše. Dokážeme se vcítit a ovládne nás opravdový smutek, doslechneme-li se o dítěti, jež utrpělo poškození mozku při nehodě, o postarším manželském páru, kterému zloděj ukradl životní úspory, o rodině, které někdo ukradl psa a prodal ho na lékařský výzkum. Není to skutečně pozoruhodné a nevezme to člověka za srdce?

Tak to jsme my – lidské opice, napůl hříšníci a napůl svatí, s protikladnými sklony, jež jsme zdělili po dávných předcích a jež nás jednou nutí chovat se násilně, jindy projevovat soucit a lásku. Je nám jednou provždy souzeno být rozpolceni, trháni ve dvou směrech – na jednu stranu ke krutosti a na druhou k laskavosti? Nebo jsme schopni udržet tyto sklony pod kontrolou a vybrat si směr, kterým se chceme dát? Tyto otázky mě na začátku sedmdesátých let dvacátého století neopouštěly. Přesto mi má pozorování lidoopů nabídla alespoň náznak odpovědi.

Zjistila jsem, že šimpanzi, ačkoli se ve srovnání s námi chovají mnohem svobodněji na základě svých pocitů, nejsou zas natolik

nespoutaní. Jak stárnou, nezmocňují se jich výbuchy hněvu tak často jako v dětství. Někdy upustí páru tím, že se proženou huským podrostem a plácnou někoho, kdo jim přijde do cesty. Lidem poslouží ve stejné situaci klení a bouchání pěstí do stolu. Šimpanzi mají vynikající mechanismy, jak v takových situacích snížit napětí. Poražený v boji, i když je strachem bez sebe, udělá často pár kroků směrem k agresorovi. Při tom kňučí, kvílí a dělá posunky, jimiž vyjadřuje podřízenost – přikrčí se k zemi nebo natáhne prosebně ruku, jako by prosil o usmíření. Útočník obvykle reaguje: dotkne se poníženého, poplácá ho, nebo dokonce políbí, a obejmě ho. Poraženému se viditelně uleví a sociální smír je znovu nastolen. Šimpanzi se skutečně řídí jedním z textů, které měla Danny v krabičce – jen málokdy slunce zapadne dříve, než je opustí hněv.

Mistrnou schopnost navozovat znovu mírumilovné vztahy si vypracovala jedna samice, kterou chovali ve velké tlupě v zajetí v jedné holandské zoo. Kdykoli došlo mezi dvěma dospělými samci ke konfliktu, po němž se jeden na druhého ani nemohl podívat, rozčilení ovládlo celou skupinu. Stará samice vybídla jednoho z rivalů, aby se vzájemně vískali, a pomalinku se přitom posouvala ke druhému samci, aniž by přerušila kontakt s tím prvním. Pak se natočila k jeho protivníkovi a nabídla mu to samé. Nakonec oba samci probírali srst samici každý z jedné strany, načež ta se po chvíli vzdálila a oni, zklidnění vískáním, nechtěli ani jeden být tím, kdo jako první prolomí patovou situaci. Začali tak probírat srst jeden druhému.

Jsem si jistá, že jestli šimpanzi dokážou držet své agresivní sklony na uzdě a uklidnit situaci, pokud se jim vymkne z rukou, dokážeme to také. A právě zde se snad nachází naděje pro naši budoucnost: skutečně jsme schopní potlačit své genetické dědictví. Podobně jako přísní rodiče a učitelé umíme napomenout svoje sklony k agresi,

potlačit jejich projevy, zmařit projev sobeckých genů (pokud netrpíme fyzickou nebo psychickou poruchou, při níž medikace nepomohla). Náš mozek je dostatečně rafinovaný, je tedy jen otázkou, zdali chceme, nebo nechceme mít svoje instinkty pod kontrolou.

Většina z nás se každý den snaží zkrotit svoji vzpurnost. Stejně to bylo v případě Whitsona, dvanáctiletého Afroameričana, jehož nevinný incident mohl přerůst v násilí, ale on ho krásně zvládl. Mladý Whitson byl jedním z dětí, které přijely na mládežnické setkání do Colorada. Před jejich příjezdem napadl sníh a Whitson, který dorazil ze San Franciska, v životě neviděl víc než dvacet sněhových vloček. Začal dělat kouli ze sněhu, a jak ji kutálel po zemi, rychle se zvětšovala. Nějak se mu s pomocí kamarádů podařilo dostat tu ohromnou a těžkou kouli nad hlavu. Chtěl vědět, jak daleko ji donese při naplánované vycházce do okolí. Byla jsem svědkem toho, jak bílá dívka ze středostavovské rodiny ve Virginii přistoupila zezadu k Whitsonovi a zřejmě z legrace do sněhové koule šťouchla. Koule spadla na zem před chlapce a rozpadla se na kusy. Na Whitsonově tváři jsem spatřila zděšení a vzápětí se chlapec rozzuřil. Zvedl ruku, že dívku udeří, přestože byl mnohem menší. Dívka si uvědomila, co nepromyšleným činem rozpoutala, a vykřikla: „Ježíš, promiň! Nechápu, co mě to napadlo. Opravdu se ti moc a moc omlouvám!“ Nato si klekla a začala kouli lepit dohromady. Whitson nad ní ještě chvíli bez pohnutí stál, ale potom mu napřažená ruka klesla a vztek ho pomalu opouštěl. Klekl si vedle dívky a společně dali rozpadlou kouli dohromady. Whitson zvítězil nad svým agresivním impulzem a já jsem byla na oba nesmírně pyšná.

Je skutečně požehnáním, že nemusíme vyhovět svým agresivním choutkám. Pokud bychom nedokázali potlačovat nutkání k agresi průběžně, žili bychom v extrémně neurovnané společnosti – jako se stává, když dojde k porušení společenských norem

a situace se zvrtné do vzpoury nebo válečného konfliktu. Tehdy se na nás z chaosu šklebí ošklivá tvář anarchie.

Sedmdesátá léta se chýlila ke konci a já jsem znovu sebrala odvalu. Poznatky o chování šimpanzů svědčí o tom, že sklony k agresivnímu chování máme v sobě skutečně hluboce zakořeněny, že je to dědictví, jež jsme přejali od primátů, kteří byli našimi předky. Ale platí to i o naší schopnosti projevit nesobeckost a starost o druhé. Vedle toho, že naše špatné činy mohou být zjevně daleko horší než projevy agrese u šimpanzů, stejně tak platí, že naše projevy nesobeckosti a sebeobětování vyžadují daleko větší odvalu, než je tomu u lidoopů. Jak jsme zjistili, šimpanzi dokážou okamžitě reagovat na potřebu svého druhu zbavit se tísně, a to i tehdy, pokud to pro oba představuje riziko. Avšak domnívám se, že jsme to pouze my lidé, kdo se dokáže vědomě obětovat s rizikem všech důsledků, jež takový čin může přinést, neboť jsme vybaveni intelektem. Takové činy dokážeme dělat nejenom v přítomnosti, ale stejné skutky jsme schopni dělat i v budoucnosti.

Netuším, jestli by byl šimpanz schopen zemřít jen proto, aby zachránil život svého druhu v případě, že by skutečně *dokázal* domyslet, co je v sázce. Je velice nepravděpodobné, že lidoopi jsou schopni porozumět tomu, co je to smrt a smrtelnost, a v takovém případě nemohou učinit *vědomé* rozhodnutí vzdát se života ve prospěch přítele, přestože pomoc bližnímu může skončit právě tak. My lidé jsme ovšem zcela jistě schopni taková vědomá rozhodnutí činit. Z novin či televize se o takových činech dozvídáme neustále. Nedávno se takový případ stal v Anglii: Pete Goss, který byl blízko vítězství ve světovém závodě jachet kolem světa, otočil v bouři svou loď, když zachytil signál volání o pomoc z plavidla jiného závodníka. Nejenže neváhal riskovat život, aby zachránil svého francouzského soupeře, jehož loď se na rozbouřeném moři poškodila, obětoval také šanci

vyhrát prestižní cenu. Příběhy odvahy hodné následování se odehrávaly na válečných bojištích, kde muži i ženy stále znovu riskovali – a přicházeli o život, aby pomohli zraněným druhům. V Anglii se Kříž královny Viktorie – nejvyšší vyznamenání za statečnost – udílel až příliš často in memoriam. Odbojáři v okupovaných zemích znovu a znovu prováděli tajné operace proti nepříteli i přes riziko, že zahynou nebo že budou vystaveni mučení. Obětovali sebe, a dokonce i své rodiny ve jménu svobody pro vlast.

V pekle táborů smrti byly příběhy sebeobětování velmi časté. V koncentračním táboře Osvětim se odehrál dojemný příběh, kdy jeden Polák, který čelil trestu smrti, vzlykal a prosil, aby jeho život ušetřili a on mohl zůstat se svými dvěma dětmi. V tu chvíli vystoupil z řady statečný kněz Maxmilian Kolbe a nabídl svůj život za život Poláka. Nacisté kněze zavraždili po dvou týdnech, které strávil o hladu, ale jeho příběh žil dál jako inspirace pro vězně, kteří přežili: maják naděje a lásky zažehnutý v temnotě věznění koncentračního tábora.

K něčemu podobnému docházelo jen v táborech smrti. Výjimečné a nesobecké činy Oskara Schindlera, který zaměstnal a tím zachránil bezpočet polských Židů, byly nezapomenutelným způsobem zachyceny ve filmu *Schindlerův seznam* režiséra Stevena Spielberga. Méně známý je příběh hrdinského úsilí dvou konzulů v nacisty okupované Litvě. Jan Zwartendijk, holandský konzul, vystavil litevským Židům snažícím se uniknout před blížící se německou okupací téměř dva tisíce povolenek k přejezdu, aniž by k tomu měl oprávnění. Povolenky jim jménem holandské vlády umožnily vstoupit na území ostrova Curaçao. Zwartendijk měl velké štěstí, že se mu podařilo uprchnout. Japonský konzul Čiune Sugihara navzdory nesouhlasu svých nadřízených v Tokiu vystavil víza několika tisícům Židů, aby mohli na cestě na Curaçao projet Ruskem.

DŮVOD K NADĚJI

Věděl, že se vystavuje případnému riziku skandálu a možnosti, že bude propuštěn z práce. Byl to ale samuraj a učili ho, že je třeba pomoci lidem v nouzi. „Jsem nejspíš nucen neposlechnout svoji vládu,“ řekl, „ale kdybych to neudělal, asi by to znamenalo neposlechnout Boha.“ Později skutečně upadl v Tokiu v nemilost a dožil v bídě a bez uznání. Díky němu se však podařilo uniknout asi osmi tisícům litevských Židů. V opačném případě by zahynuli v táborech smrti. V historii holokaustu se jednalo o třetí největší akci. Zhruba čtyřicet tisíc potomků židovských uprchlíků, zachráněných v roce 1940 díky odvážným činům těchto dvou mužů, je dosud naživu.

Křesťané považují vedle vzkříšení za nejdůležitější čin, kdy Ježíš nabídl svůj život, vzdal se do rukou svých pronásledovatelů, ačkoli moc dobře věděl o mučení, které ho čeká. „Otče, vezmi ten pohár ode mě,“ modlil se v Getsemantské zahradě. „Nicméně nikoli má, ale tvá vůle bude vykonána.“ Obětoval se, neboť věřil, že tímto činem bude lidstvo vykoupeno.

Toto jsou nepopiratelné přednosti lidské lásky a soucitu, které mi dávají naději do budoucnosti. Skutečně dokážeme být často krutí a páchat zlo, to je nepopiratelné. Spolčujeme se jeden proti druhému, mučíme se navzájem slovy a činy, bojujeme a zabíjíme se. Jsme ale též schopni toho nejvznešenějšího, šlechetného a hrdinského chování.